Әдәбият

Җәләй, Л. Гыймад Нугайбәк / Л. Җәләй // Совет әдәбияты. – 1941. – № 3. – Б. 58-68.

Нугайбәк, Г.Ш. Башлангыч / Г.Ш. Нугайбәк. – Казан, 1910. – 20 б.

Нугайбәк, Г.Ш. Төрлек / Г.Ш. Нугайбәк. – Казан, 1911. – 80 б.

Рамазанов, Ш.А. Гыймад Нугайбәк / Ш.А. Рамазанов // Совет әдәбияты. – 1943. – № 3. – Б. 85-88.

Сәйфулина Флера Сәгыйтовна

Казан (Идел буе) федераль университеты, Казан

И. БИККОЛОВНЫҢ ӘДӘБИ-ТӘНКЫЙДИ ЭШЧӘНЛЕГЕ: ЗАМАНДАШЫ Ф. ӘМИРХАННЫҢ «ТИГЕЗСЕЗЛӘР» ПЬЕСАСЫНА БӘЯСЕ

Данная статья посвящена изучению литературно-критической статьи Касима Биккулова, известного журналиста, публициста начала XX века пьсы Фатиха Амирхана «Неравные». Его аналитические статьи о развитии литературы того времени позволяют вести речь о литературном даровании и глубоком понимании автором сути литературного процесса в целом.

Ключевые слова: *татарская литература, литературный процесс начала XX века, деятельность И. Биккулова, пьеса Ф. Амирхана «Неравные».*

This article is devoted to the study of literary-critical article of Fatih Amirhan's play «Neravnye (Unequal)» by Kasim Bikkulov, the famous journalist of the early 20th century. His analytical articles on the development of the literature of that time allow you to talk about author's literary talent and deep understanding of the essence of the literary process in general.

Key words: *Tatar literature, literary process of the early 20th century, I. Bikkulov's work, a play by F. Amirkhan «Neravnye (Unequal)».*

Татар әдәбияты һәм журналистикасы тарихында репрессия корбаны булган һәм исемнәре оныттырылган, бүгенге көнгә кадәр киң катлам укучыларга мәгълүм булмаган шәхесләр бар. Әлеге мәкаләдә эшчәнлеге өйрәнү объекты булып торган Ибраһим Бикколов та шундый күпләрнең бере.

Ибраһим Җамаледдин улы (1884-1938) җәмәгать эшлеклесе, педагог, XX гасыр башында актив әдәби-публицистик эшчәнлек алып баручы журналист, укытучы, тәрҗемәче. Алдынгы карашлы руханилар гаиләсеннән чыгып, ике гасыр арасы кебек катлаулы чорда үз юлын укытучы эшеннән тыш, журналист, публицист буларак билгеләгән, шушы юнәлештә шактый күләмле хезмәтләр калдырган Ибраһим Бикколовның XX гасыр башы татар милли

хәрәкәтендә, иҗтимагый тормышында, вакытлы матбугат үсешендә тоткан урыны гаять зур.

Булачак әдәбият классигы Фатих Әмирхан белән танышлыклары атаклы «Мөхәммәдия» мәдрәсәсендә башланып, язучының соңгы көннәренә кадәр дәвам итә [Сәйфулина, 2016: 14-16]. «Мөхәммәдия»дә Ф. Әмирхан тарафыннан оештырылган әдәбият түгәрәгендә И. Бикколов активлардан булып, Казанда татар шәкертләре тарафыннан оештырылган «Ислахчылар» хәрәкәтендә дә (1905-1906) актив катнашучылар буларак Ф. Әмирхан, И. Бикколов исемнәре янәшә телгә алына. «Фатих Әмирхан турында истәлекләр» китабының кереш сүзендә Ибраһим Бикколовның шәхесен ачуда гаять әһәмиятле булган сүзләр язылган: ««Мөхәммәдия» мәдрәсәсендә бергә укыган дуслары Р. Алуши, В. Бәхтияров, И. Бикколовның тирән эчтәлекле истәлекләрендә әдипнең иҗтимагый эшчәнлеге алгы планга чыгарыла. Сүз уңаенда И. Бикколовның Ф. Әмирханны аеруча якын күрүен әйтергә кирәк. Әдип үлем түшәгендә ятканда ул гел аның янында була, вафатыннан соң җирләү эшендә башлап йөри, калган кульязмаларын җыештырып, тәртипкә салып куя» [Фатих Әмирхан турында истәлекләр, 2005: 13-19]. Әлеге китапта И. Бикколовның гасыр башында ук дөнья күргән «Бөек язучы Фатих Зариф угылы Әмирхан» [2: 14-20] һәм «Мәрхүмнең авыруы» [2: 147-148] дип аталган ике мәкаләсе урын алган. Әлеге мәкаләләр классик язучыбызның эшчәнлеге һәм соңгы көннәре хакында шактый мәгълүмәт бирүе белән кыйммәтле.

XX гасыр башы матбугаты битләрендә И. Бикколов имзасы белән басылган мәкаләләр «Шура», «Мәктәп», «Аң», «Ак юл», «Сөембикә» журналларында шактый еш басыла. Актив журналист буларак И. Бикколов «әл-Ислах», «Сибирия», «Йолдыз», «Ил» кебек газеталәр белән дә хезмәттәшлек итә. «Әл-Ислах» газете һәм бу вакытлы матбугат басмасында язышкан татар пргрессив эшлекләләре исемлегендә И. Бикколов исемен Михаэль Фридерих та телгә ала: «Почти все татарские литераторы и интеллектуалы того времени, проживавшие в Казани, сотрудничали в этой газете. Назовем для примера лишь некоторых – Фатих Амирхан, Галиасгар Камал, Галимджан Ибрагимов, Сагит Рамиев, Кабир Бакир, Миргазиз Укмаси, Ибрагим Биккулов, Султан Рахманкулый, Хусаин Ямашев» [Фридерих, 2011: 41].

И. Бикколовның публицистик эшчәнлеге шактый киңкырлы. «Матбугат битләрендә И.Бикколовның атаклы шәхесләребез Исмәгыйль Гаспралы, Шиһабеддин Мәрҗани эшчәнлеге, замандашлары Фатих Әмирхан, Габдулла Тукайлар иҗаты, гомумән, гасыр башы татар әдәбияты үсеше, вакытлы матбугат торышы, илдәге сәяси һәм икътисади тормыш хакында саллы, гомумиләштерү характерындагы мәкаләләре дөнья күрә» [Сәйфулина, 2016: 24]. Соңгы еллардагы XX гасыр башы татар әдәби тәнкыйте, публицистикасы формалашуын һәм үсешеп көнчыгыш һәм көнбатын әдәби-мәдәни фикере кысаларында өйрәнүгә багышланган аналитик хезмәтләр дөнья күрде [Gilazov et al 2015: 508-517]. Алдагы эзләнүләр өчен И. Бикколовның әлеге мәкаләләре

дә шактый кызыклы, мәгълүмәтле була алыр иде [Бикколов, 1914: 14 сентябрь; 1914: 18 сентябрь; 1914: 2 апрель; 1913: – 7 апрель].

Әлеге мәкаләдә безне И. Бикколовның 1915 елда «Кояш» гәзитендә Ф. Әмирханның яңа пьесасы – «Тигезсезләр»нең беренче тапкыр сәхнәдә куелуына мөнәсәбәтле басылган «Татарча театр» мәкаләсе кызыксындыра [Бикколов, 1915: 11 февраль]. Әлеге язма әдәби-тәнкыйди мәкалә буларак бәяләнә һәм, бер яктан, әсәргә идея-эстетик кыйммәте ягыннан бәя бирергә омтылыш, икенче яктан бу фикернең сәхнәдә актерлар уены аша тормышка ашырылу дәрәҗәсен билгеләү ягыннан якын килгән булуы белән игъибарга лаеклы. Мәкалә авторы башта шушы вакыйганың халык тарафыннан ничек кабул ителүе – ягъни гасыр башы укучысы-тамашачысының яңа әсәргә, театр куелуга карата фикерен ачыклаудан башлый: «Дүшәмбе көн 9 нчы февральдә «Новый клуб» залында «Сәяр» труппасы артистлары тарафыннан татарча театр уйналды. Сәхнәгә куелган Фатих әфәнденең «Тигезсезләр»е әле басылып мәйданга да чыкмаган, ләкин шунда да сәхнәгә куелудан әүвәл Казан халкы арасында шөһрәт алып өлгергән һәм халыкны «кайчан куелыр икән?» дип, көтәргә мәҗбүр иткән иде. Ниһаять, көтелгән көн җитте.» Әлбәттә, бүгенге укучы өчен бу мәгълүмәт бик әһәмиятле – чөнки ул шушы вакыт милли мәдәни атмосфераны аңларга ярдәм итә. Мәкалә авторы шушы вакыйганы журналистлык төгәллеге белән чагылдыра, шул исәптән, театр сәнгатенең үзенчәлекләрен исәпкә алып, анализ-бәяләмә дә бирә. Залның шыгрым тулы булуы, театр караучылар арасында һәммә сыйныф вәкилләре: зыялылар, морзалар, сәүдәгәрләр вә купецлар, яшьләр, укучылар – һәммәсе дә, хәтта театрларга бик сирәк килә торган картлар вә карчыклар да булуын искәртүе – Ф. Әмирхан иҗатына үз вакытындагы игътибарны чагылдыру ягыннан да әһәмиятле, аның шул вакытта ук танылган язучы – драма әсәрләре авторы булуын дәлили.

Мәкаләнең төп өлешен, әлбәттә, әсәрнең сәхнәдә куелышы һәм сәхнә шартларында идея-эстетик мәгънәсенең ачылу дәрәҗәсен бәяләү алып тора. Сәхнәдә яңа куелган әсәрнең геройлары белән таныштыру барышында И. Бикколов аларга автор тарафыннан салынган фикер, персонажларның әсәрдә башкарган рольләре турында мәгълүмат бирү белән бергә, теге яки бу образга үзенең мөнәсәбәтен дә җиткереп бара. Мисалга, әсәрнең төп героинясы Рокыяны «... гимназиядә укый, аны өй эчендә дә, өй тышында да һәммәсе яраталар. Ул үзе милләтче, чын-чын татар кызы» дип бәяләсә, студент Габдулла турында «татарларга бик түбән караучы, татардан бер эш тә чыкмаячак, татар милләте бетә торган халык, шуның өчен аңа хезмәт итеп, аны тәрәккъкый иттерергә тырышу да габис эш дип йөрүче татар Иванушкасы. Ул үзе татарча яза да белми, татарлар арасына да катнашмый, аларның мөхәррирләренә вә әдәбиятларына да бик түбән генә карыйдыр» дип бәя бирә. Шушы геройларга мөнәсәбәтле автор һәм Ф. Әмирханның, һәм үзенең милли идеаллары, татар халкының киләчәге хакында уйланулары белән

бүлешә. Рокыя шикелле кызлары булган татар милләтенең киләчәге өметле дигән фикер әсәрнең үзәк фикере булуына басым ясый.

И. Бикколов актерларның уенына да шактый өзлекле, тәфсилле бәя бирә. Мәкалә авторы «Тигезсезләр» шикелле «хәрәкәт вә тирән рухка бай» пьесаларны уйнау бик җиңел эш булмавына басым ясый. «Сәяр» труппасының яңа гына сәхнәдә уйный башлаган яшь артистлары өчен бу спектакльдә уйнау җитди сынау булуын да искәртә. Шуның белән бергә «Гомәр ролендә Мортазин, Закир (карт холостяк) ролендә Сакаев, Сәлимә ролендә Болгарская ханым, мөхәррир ролендә Тинчурин үз рольләрен бик муаффәкыятьле (уңышлы) уйнадылар. Рокыя ролендә Таҗдарова ханым үзенең 4 нче генә мәртәбә сәхнәгә чыгуы булуына карамыйча, канәгатьләнерлек итеп ролен ифа итде (башкарды)» дип актерлар эшенә шактый югары бәя бирелә. Аерым артистларның гримнары, мимикалары, киемнәре туры килмәү, кайберләренең артык тупас уйнавы «шундый нәфис вә матур пьесада ... сәхнәнең бөтен гармониясен бозып торды» дип бәяләнә.

Шул рәвешле, мәкалә авторы уенның «пьесага нисбәттә түбәнрәк булса да, урта дәрәҗәдән югары диярлек» дәрәҗәдә башкарылуы фикеренә килә, әсәрнең үзен «...публика өчен кешедә гүзәллек тойгыларын чын-чыннан уятырлык, кешене дөньяның бөтен былчыракларын онытып, матур бер нурлы хәяткә чумырырлык пьесага булган ихтыяҗны «Тигезсезләр» үтәде, дип әйтергә батырчылык итеп буладыр» дип югары бәяли.

Мәкалә башында ук авторның теле үзенә җәлеп итә. «Клубның зур залы калфак вә кәләпүш диңгезе хәлен алган иде ки, шул калфак диңгезе залга аерым бер зиннәт вә матурлык биреп тора, күңелдә әллә нинди якты хыяллар тудырып, матурлык эзләре калдырадыр иде» дип язуы, И. Бикколовның үзенең дә өмет-идеалларын чагылдыра, аны шушы заманның алдынгы карашлы интеллигенты буларак таныта. Бу мәкаләсендә автор оста журналист буларак кына түгел, тирән белемле әдәби тәнкыйтьче, әдәбият белгече буларак та ачыла.

Әдәбият

Сәйфуллина, Ф. Бертуган Бикколовлар: әдәби-мәдәни мирасларын барлау юлында Бертуган Бикколовлар / төз.-авторлар Ф.С. Сәйфулина, И.Г. Гомәров. – Казан: Җыен, 2016. – 448 б.

Фатих Әмирхан турында истәлекләр / төз. Ф. Ибраһимова, Р. Әмирхан (тулыланд. икенче басма). – Казан: Татар. кит. нәшр., 2005. – 255 б.

Фридерих, М. Габдулла Тукай как объект идеологической борьбы. – Казань: Татар. книжн. изд., 2011. – 343 б.

Gilazov, T.Sh, Karabulatova, I.S., Sayfulina, F.S., Kurakova, Ch.M. and Talipova, G.M. Between the East and the West: Phenomenon of Tartar Literary Criticism in the Lingvo-Cultural Aspect // Mediterranean Journal of Social Science. 2015. Vol 6, No3, S2, May 2015. – pp.: 508-517.Doi:10.5901/mjss.2015.v6n3s2p508 http://www.mcser.org/ journal/index.php/mjss/article/view/6534/6261

Бикколов, И. Беренче мөгаллим // Кояш. – 1914. – № 509. – 14 сентябрь.

Бикколов, И. Мәрҗани юбилее мөнәсәбәте илә // Кояш. – 1914. – № 513. – 18 сентябрь.

Бикколов, И. Тукай «Әл-Ислах» идарәсендә // Ак юл. – 1914. – 2 апрель. – № 24.
Бикколов, И. Габдулла әфәнде Тукаев // Сибирия. – 1913. – 7 апрель. – № 96.
Бикколов, И. Татарча театр // Кояш. – 1915. – № 627. – 11 февраль.

Седанкина Татьяна Евгеньевна
Российский исламский институт, Казань

ВЗАИМООБУСЛОВЛЕННОСТЬ ЯЗЫКА И КУЛЬТУРЫ

В статье раскрываются некоторые специфические особенности арабского языка, доказывающие его взаимообусловленность с арабской культурой.

Ключевые слова: *особенности арабского языка, двойственное число; личные местоимения, краткость арабской речи, тело и душа языка.*

This article describes some of the specific features of Arabic, proving its interdependence with Arab culture.

Key words: *features of Arabic, dual, personal pronouns, short Arabic speech, body and soul of language.*

В данной статье приводится описание некоторых особенностей арабского языка, обнаруженных автором в ходе его изучения, которые являются неоспоримым доказательством идеи взаимообусловленности культуры и языка. Вполне возможно, что в нашем русском языке тоже есть нечто подобное, но пользуясь им, как чем-то естественным мы вряд ли задумываемся над особенностями родного языка. Несомненно, любой язык содержит немало загадок, ожидающих открытия. И возможно после размышления над арабским литературным кому-то, а может и мне, захочется задуматься и над нашим родным великим и могучим Русским языком.

Двойственное число. В арабском языке помимо единственного и множественного числа имеется двойственное число, которое спрягается по своим особым законам. На мой взгляд, это говорит о близости отношений арабов как в семье, так и в дружбе, на что также указывает, например, строение слов «муж» и «жена», звучащих по-арабски «заудж и зауджа», совершенно одинаковые слова, в которых изменены лишь конечные окончания, указывающие на род. Разве это не указывает на единство и целостность супругов. Так же как «валид» – отец и «валида» - мать, а так же дедушка «джад» и бабушка «джадда». Однако слова «мальчик» (валяд) и девочка (бинт), а так же мужчина (раджуль) и женщина (имра'а) очень далеки друг от друга как по звучанию, так и по степени (специфики) взаимоотношений в повседневной жизни, до тех пор пока не образуется пара (жуж – заудж и зауджа). Наблюдая за арабскими се-